

На први поглед изгледа да се рат и цивилизација узајамно искључују, с обзиром да рат руши, уништава све тековине, док цивилизација представља добробит човека и усмерена је ка стварању што лепшег и срећнијег живота. Међутим, ствари не стоје тако. Везе између њих постоје и веома су широке. И рат и цивилизација су друштвене појаве које се узајамно условљавају и преплићу. Објективно приказати ту везу и однос између рата и цивилизације веома је значајно, како за правилно разумевање историје тако и за реалније схватање савременог развитка друштва, нарочито данас кад је цивилизација у свом развоју створила такве могућности да саму себе уништи или да заувек одбаци рат као средство решавања нерешених питања и настави свој победоносни ход ка благостању и срећи човека. Пре преласка на разматрање односа између рата и цивилизације потребно је да мало изближе погледамо та два појма.

Шта је цивилизација? Има више тумачења овог појма. Оно које је данас најприхватљивије своди се на то да је цивилизација свеукупност материјалних и духовних вредности људског ума, тј. да обухвата базу и надградњу. Из тога следи да цивилизација обухвата и културу. Зато се мора одбацивати она подела која под цивилизацијом схвата само материјалну страну људског развитка, а под културом духовна достигнућа човека, као што су: наука, уметност, идеологија и сл. Неправилна су и тумачења која полазе од тога да се цивилизација јавља тек распадањем првобитне заједнице, појавом писмености, државе, новца. Људи су и у првобитној заједници остваривали не мала материјална и духовна добра, имали неку своју цивилизацију која је одговарала тадашњем ступњу развитка производних снага. Значи, она се јавља са човеком и његовим утицајем на природу која га окружује. Човек је творац цивилизације. Развијајући њу човек је развијао и себе. Њена историја је у суштини историја људског друштва, историја човека, у чијем развоју постоји сталан континуитет. Иако је у свом развоју имала извесних застоја, чак и падова код појединих народа, она је у целини показивала сталан успон, све веће богатство, све већу моћ човека. Оно што је суштина, основ њеног развитка, то је раст производних снага. Скокови су настајали онда када су се дужим или краћим гомилањем достигнућа стварале нове квалитетне вредности. Но, на развој цивилизације утицали су и друштвени односи и све оне појаве које су везане за њих, а међу њима и ратови.

Шта је рат и како се гледа на њега? О томе постоји више различитих теорија, међу којима су најважније идеалистичка и марксистичка. Суштина идеалистичких гледања на рат састоји се у томе да је рат постојао од када постоји човек и да је човеку урођен. Он није историјска, друштвена појава, већ природна. Разне варијанте ових идеалистичких теорија, као: биолошка,¹ етичка,² неомалтусовска,³ расистичка и сл., гледају на рат као на природан процес регенерације народног организма и нужни регулатор популације. Узрок рата објашњавају агресивним инстинктом човека, природним законом борбе за опстанак човека (социјални дарвинизам), затим правом господарења тзв. више расе и сличним. Практични смисао свих тих схватања је покушај овековечења и „научног оправдања“ освајачких подухвата и класног поретка као вечитог, богом даног и непроменљивог. Све ове теорије сматрају да је рат оправдан, користан, да је чак носилац цивилизације и да убрзава њен развитак.

Марксиста сматрају да рат није урођен човеку, већ да се као друштвена појава јавља на одређеном степену људског друштва — стварањем приватне својине, појавом класа и државе као посебне организације владајуће класе. Њиме владајућа класа једне земље тежи да опљачка и покори друге народе, и очува угрожене класне интересе у властитој земљи. Рат је брутално средство за разрешавање нагомиланих супротности међу класама, нацијама, државама. Познати војни писац Клаузевиц, подвлачећи битне карактеристике рата, често је истицао да „Рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима... Истина, политика не поставља извиднице, она не води патроле, али политика одређује циљ рата, она има битан утицај на план рата... Политика је мајка рата; она је памет, а рат само инструменат, а не обратно“.⁴

Иако су ове поставке правилне, из даљег проучавања се види да Клаузевиц, један од најистакнутијих писаца филозофије и историје ратова, није до краја сагледао суштину политике па ни рата. Он је политику сматрао ванкласним изразом воље државе која, по њему, штити интересе целог друштва.

Говорећи о рату и политици у савременим условима друг Тито каже: „Слепа снага ратних машина, наоружаних тим оружјем, *искочила је из оквира класичних рачуница које су рат сматрале продужењем спољне политике другим средствима.*“⁵ (Подвукао М. Д.)

Лењин истиче да се суштина рата може најбоље оценити кад се проучи конкретна политика земаља које су повеле рат, кад се открију узроци који су довели до рата. Разуме се да је и политика сваке земље условљена друштвеним уређењем — одређеним начином производње и односима људи у производњи, што нарочито подвлачи Енгелс

¹ Ова теорија тврди да је рат биолошка потреба и да он врши селекцију најбољих и најспособнијих за живот.

² По Хегелу, који је заступник ове теорије, рат је друштвено позитивна појава која одржава морално стање и здравље народа.

³ Ова теорија полази од тезе да брже расте број становника него средстава за живот. Рат доводи у склад број становништва и могућност његовог издржавања.

⁴ Клаузевиц: *О рату*, стр. 521, 526, *Војно дело*, 1951.

⁵ Говор председника Тита у Вандунгу 25. XII 1958. год.

у полемици са Дирином. Ратове су досада условљавали, пре свега, одређени економски интереси — они су били суштина и покретач. И докле год су ратови доносили победницима мање или више користи, они су били чешћи и теже их је било спречити. Међутим, ми се налазимо у фази кад ни победник не би постигао користи од рата, уколико би победника уопште и било и када постоји могућност да се ратови заувек спрече.

Као што је речено и познато, рат је организовани оружани сукоб између појединих држава, нација, народа, племена и класа, ради постизања одређених економских и политичких интереса. Ратови могу да буду међудржавни, грађански, национално-ослободилачки. Као што је историјски настао, тако ће и нестати. Кад нестане институција које су га условиле (приватна својина, класе, држава), нестане и њега. У страниј, па и у нашој војној литератури, понекад се не прави разлика између сукоба племена у првобитној заједници и рата за време настанка класа. Ратови, како их данас третирамо, нису постојали у првобитној заједници. То су били само сукоби који су понекад доводили и до физичког истребљења појединих група, али су вођени због сасвим других мотива од оних због којих се воде ратови. Основни мотив тих сукоба није био стварање услова за експлоатацију туђе радне снаге и добара. То је у основи била борба за биолошки опстанак. Упоређујући ратове у класном друштву са сукобима у првобитној заједници, Енгелс пише: „Рат који је раније вођен само за освету због неког насиља или за проширење области која је постала недовољна, води се сада просто ради пљачке, постаје стална грана приређивања“.⁶

Карактер ратова. Једно од најважнијих питања које се поставља у вези са улогом ратова јесте одређивање њиховог карактера на основу објективне оцене оправданости или неоправданости њихових циљева, улоге и последица које би нанели развоју људског друштва у датим историјским условима.

У савременим условима блоксовске политике и атомског наоружања, велики значај за оцену карактера рата има и чињеница ко га је први отпочео. Такав нападачки рат, без обзира ко га водио (што се не односи на колонијалне и поробљене земље) данас би био неправедан и реакционаран, јер би друштво повукао назад у беду, а постојеће супротности не би решио. Говорећи о овом проблему Лењин је писао:

„Разјашњавање карактера рата је неопходан предуслов за марксисту да би решио питање свога става према њему. За такво објашњење потребно је пре свега утврдити какви су објективни услови и конкретна ситуација која доводи до тога рата. Потребно је тај рат поставити у ону историјску ситуацију у којој се он догађао и тек тада се може одредити став према њему. Иначе се неће добити материјалистичко већ еклектичко третирање тога питања.

У складу са историјском ситуацијом, односом класа и др., однос према рату треба у различито време да буде различит“.⁷

⁶ Маркс — Енгелс: *Изабрана дела*, том II, стр. 303, издање *Култура* 1950. године.

⁷ Лењин: *Изабрана дела*, књига IX, стр. 20, *Култура* 1960. године.

Полазећи од оваквог става марксиста су сматрали да радничка класа треба да подржава национално-одбрамбене, ослободилачке и револуционарне — праведне ратове. Истовремено су указивали да се радничка класа мора супротставити освајачким и империјалистичким, тј. свим неправедним ратовима.

Ова подела и данас има велики значај. Зато је наша земља и подржавала праведну борбу Египта за време агресије на Суец и алжирску ослободилачку борбу. „У том ћемо смислу и даље пружити сву могућу подршку народима који се буду налазили у праведном рату за своју националну слободу и независност од агресора и империјалистичких завојевача“.⁸

Дакле, праведан рат се сматра рат за одбрану слободе и независности, рат против унутрашњег угњетача, ослободилачки рат колонијалних и поробљених народа. Њега, углавном, воде напредне класе. Међутим, не мора увек да буде тако. Праведне ратове не морају да воде само напредне класе, а неправедне, — реакционарне. Историја показује да се не може само формално, логички, закључивати да једна напредна класа може и мора да води само праведне ратове, а назадна класа неправедне ратове. На пример, историјски преживеле реакционарне класе са својим народима у антихитлеровској коалицији, водиле су праведан рат. Исти је случај и код борбе руског царизма и читавог народа против Наполеона.

Напредна класа, па и социјалистичка земља, ако има освајачке намере, може да води и неправедан рат.

У данашњим условима карактер рата се не сме процењивати са аспекта да ли је напредније ако рат почну капиталистичке или социјалистичке, већ с гледишта последица таквог рата за народе, за прогрес, судбину социјализма и човечанства уопште. Данас је сваки освајачки рат неправедан, па макар да га води једна социјалистичка против неке капиталистичке државе. Такав рат би довео до ситуације да се води и против радничке класе дотичне земље, која је принуђена да у име националне независности брани и своју буржоазију. Даље, такав рат може да наметне заосталије политичке форме социјализма у много развијенијим земљама, па да на тај начин објективно одигра реакционарну улогу. У таквом рату могу да се „афирмишу несоцијалистичке тенденције попут хегемонизма и сличних појава“ (Кардељ).

На ту могућност указивали су и класици марксизма. Лењин је писао:

„Пролетаријат неће бити свет и осигуран од грешака и слабости само због тога што ће извести социјалну револуцију. Али могуће грешке (и себични интереси — покушавање да се попне на туђу грбачу) довешће га неизбежно до сазнања ове истине.“⁹ У вези са овом могућношћу позната је Енгелсова примедба: „Победоносни пролетаријат неће моћи ниједном страном народу наметнути никакво усрећење, а да тиме не поткопа и своју сопствену победу.“¹⁰

При одређивању карактера ратова кроз историју, мора се увек полазити од објективних услова у којима се он водио, а на његов ток

⁸ Едвард Кардељ: *Социјализам и рат*, стр. 98.

⁹ Лењин: *Изabrана дела*, књига X, стр. 175, *Култура* 1960.

¹⁰ Енгелс: *Изabrана војна дела*, књига II, стр. 219, *Војно дело* 1953.

гледати дијалектички, јер у противном можемо пасти у шематизам и дати неправедну оцену рата, као што су то учинили поједини аутори тврдећи да су сви ратови до I светског рата били прогресивни. Мора се имати у виду Енгелсова примедба: „Ни у чему се човек не може тако лако обрукати као у историји ратова ако покушава да резонује кад нема потпуних података.“¹¹

У старом веку већина ратова били су освајачки, чак је било и империјалистичких, као рат између Рима и Картагине за доминацију на обалама Средоземног мора. Међутим, било је и праведних ратова, као, на пример, грчко-персијски рат, затим робовски устанци међу којима је најзначајнији Спартаков устанак. У средњем веку ратови су углавном вођени за територијално ширење, стицање феудалнихседа и кметске радне снаге везане за земљу. Али је било и праведних, ослободилачких ратова, као што су сељачки ратови, устанци против феудалног система који су се због своје стихијности, слабе организованости (као и робовски ратови) редовно завршавали неуспешно. У фази либералног капитализма освајачки ратови се воде претежно за тржиште и изворе сировина. За овај период типични су колонијални ратови.

Период 1789—1870. године углавном је испуњен буржоаско-прогресивним, национално-ослободилачким ратовима, који су усмерени за свргавање апсолутизма, рушење феудализма и стварање националних држава. Међу њих спадају и ратови Срба у XIX веку који су вођени за национално ослобођење. То исто важи и за I балкански рат и за учешће Србије у I светском рату.

Поучан пример су Наполеонови ратови. Они су били револуционарни, док су служили одбрани тековина француске револуције од контрареволуције удружене феудалне Европе. Али кад је он почео да поробљава друге народе, ти ратови су постали неправедни и освајачки. Слично је и са француско-пруским ратом 1870. године, итд.¹²

У фази империјализма ратови се воде за поновну поделу света. Међу ове спада и I светски рат, који је био освајачки и неправедан и за једну и за другу страну. II светски рат био је за земље антихитлеровске коалиције, у суштини, праведан и ослободилачки од свог почетка, док је од стране Немачке и њених савезника, који су претили потпуним физичким истребљењем свих народа, био империјалистички и неправедан. Ступање Совјетског Савеза у рат и других поробљених народа само је појачало ослободилачки карактер рата. На суштину рата нису могле битно да утичу ни извесне империјалистичке и хегемонистичке тенденције и код неких земаља антихитлеровске коалиције.

¹¹ Енгелс: *Изабрана војна дела*, књига II, стр. 646, *Војно дело* 1953.

¹² Интересантна је и негативна оцена устанка Чеха и Јужних Словена против Аустро-Угарске 1848. године. Расправљајући са пољским социјалистима о проблему самоопредељења нације, Лењин каже: „1848. године револуционарни народи борили су се за слободу, чији је главни непријатељ био царизам, а Чеси су стварно били... предстража царизма“. Оваква оцена класике је дата због тога што је тај устанак тада објективно значио подршку руском царизму као најјачој феудалној реакцији у Европи.

Какве штетне последице на практичну политику може да има неправилна оцена карактера рата, најбоље показује баш II светски рат. Пошто је оцењен као империјалистички, многе комунистичке партије су позвале своје чланове да се не боре против фашизма, већ да дезертирају из војске. Касније је било тешко исправити ове грешке и повратити поверење маса.

На основу напред изнесених елемената о карактеру ратова кроз историју, не делим мишљење појединих аутора да су сви ратови до I светског рата били друштвено прогресивни. Ту аргументацију заштивају на чињеници да су ти ратови стварали потребну акумулацију, која је убрзавала даљи развој производних снага. Међутим, сматрам да све ратове треба појединачно ценити и видети у чему су прогресивни, а у чему назадни и на основу тога донети коначан суд о карактеру рата. Може се слободно констатовати да су сви праведни и ослободилачки ратови били допринос развоју цивилизације и као такви друштвено прогресивни. То се не може рећи за многе неправедне ратове који су довели до великих разарања цивилизација, иако су и они у нечем давали извештан допринос развоју цивилизације.

ОДНОС РАТА И ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Овом питању се прилазило и прилази са различитих аспеката. Пацифисти сматрају да је рат неспојив са цивилизацијом. Рат је израз некултуре, варварства, моралне нискости и културне беде, а цивилизација испољава степен образовања и моралности. Зато они одбађују и осуђују рат. Сматрају да ће подизање културе и цивилизације довести до укидања рата. Развијање хуманистичких односа међу људима, моралних норми, присних односа између земаља, треба да доведе прво до развијања мање варварских, више културних ратова и на крају до нестанка рата уопште. Очигледно је да су ова гледишта утопистичка, да дају погрешан одговор на то шта је рат и цивилизација, шта их условљава и како се они могу укинути.

Други кажу да је рат покретачка сила напретка, творац нових великих људских вредности и као такав носиоца цивилизације. Највећи број представника те теорије налази се међу немачким филозофима и политичарима. Хегел каже да је „рат најбоље средство лечења људи“, а Ниче да „рат није средство већ циљ живота“ и сл. Постоји читава плејада немачких филозофа, социолога, политичара и војника који с иронијом говоре о култури и цивилизацији других народа, а истичу историјску мисију Германа, који су позвани да „усреће“ некултурне. Они посебно наглашавају да једна цивилизација (германска) треба да води борбу за цело човечанство у име његовог „напретка“. Пошто јој то место буде обезбеђено, нужан је рат као најефикасније средство да се та „некултурна“ хорда држи у „културној“ покорности.

Ово су два екстремна става по питању односа рата и цивилизације. Један који потпуно негира ма какву везу између рата и цивилизације и који је апсолутно против свих ратова, и други који поставља рат као основну покретачку снагу развитка и носиоца цивили-

лизације. На основу досадашњег историјског искуства, а имајући у виду и стварност у којој живимо, очигледно је да се ови ставови не могу усвојити као правилни.

Но, рат и цивилизација су у узајамној повезаности и дијалектичком јединству супротности. Сам рат је родила цивилизација на одређеном ступњу свог развитка. Развој цивилизације снажно утиче на физиономију рата, док и сам рат врши одређен утицај на развој цивилизације. Да би се ово потпуније сагледало, осветлићемо негативне и позитивне утицаје рата на цивилизацију.

Негативан утицај рата на цивилизацију. У овоме се нарочито истиче уништавање материјалне и духовне културе, људских живота и разарање привреде. Велике тековине које је створио човек уништване су ратом. Њиме су, на пример, уништени велики иригациони системи у Египту и Месопотамији итд., који су хиљадама година рађени.

„... Тиме се објашњава и чињеница да је један једини рушилачки рат био довољан да опусти једну земљу за стотине година и да је лиши њене читаве цивилизације“.¹³

Чувена Александријска библиотека била је неколико векова оличење духовне културе. Али је само једним злочиначким актом Калифа Омара била спаљена и разрушена. Велика цивилизација Рима, која је у ствари била асимилација источне и грчке културе, уништена је крајњом окрутношћу Вандала. Крсташки ратови у средњем веку, вођени под религиозном заставом за „ослобођење“ Христовог гроба, у ствари су вођени због пљачке и пустошења Средњег истока и Мале Азије. Интересантна су сведочанства која наводи Меринг о поновном пустошењу Рима од стране Шпанаца и оргијању и пљачки немачких ригера за време 30-годишњег рата: „заузели смо Рим на јуриш“ извештавао је Себастијан Шертлин, „убили смо тамо више од 6000 људи; опљачкали смо цео град; узели смо све што смо нашли у свим црквама и свуда где се могло, спалили смо већи део града и уопште страховито поступали“ ...¹⁴

Рушилачко дејство ратова и разарање производних снага нарочито је дошло до изражаја у задњим светским ратовима. У II светском рату у Немачкој је од бомбардовања, поред осталог, уништено 363 000 зграда, а око 7 000 000 људи је остало без крова. У СССР-у је уништено 1 209 000 градских кућа, тј. 50% стамбеног фонда у окупираним градовима; око 3 500 000 сеоских зграда од укупно 12 000 000 на окупираном подручју; разорено и опљачкано 31 850 разних фабрика; железничка мрежа онеспособљена је за 40%. У Великој Британији, Немци су нападом из ваздуха уништили и разрушили 12 000 фабричких зграда. У Југославији је уништено или оштећено 504 160 стамбених зграда, а 3 300 000 становника остало без крова. Уништено је 47% хемијске, 54% текстилне, 49% металне индустрије и разорено 65% путне мреже. Индустрији Југославије је нанета штета од 518 000 000 долара. (Подаци узети из совјетске, британске и опште енциклопедије и из материјала Савезничке репарационе комисије.)

¹³ Енгелс: *Изабрана војна дела*, књ. II, стр. 155.

¹⁴ Меринг: *Огледи из историје ратне вештине*, стр. 67 и 78, *Војно дело* 1955. год.

Поред тога што рат непосредно руши и разара производне снаге, он и невероватно брзо исцрпљује привреду, тражи максимална напрезања људи у производњи, што се одражава на живот људи, како у рату тако и непосредно после њега. Снабдевање са потрошачким картама све до 1951. године је једна од последица ратних пустошења. Према подацима Уједињених нација од 1950. године немачка индустрија радила је 1946. године са 34% у односу на предратно стање, Француска са 46%, Јапан 61% и Југославија са 35%.

Најкарактеристичнија последица рата на цивилизацију испољава се у уништавању људских живота. Поред убијања, знатан број људи у рату и одмах после рата страда од болести, епидемија, исцрпљености. Према неким подацима швајцарских научника, за последњих 5160 година било је 14 513 ратова, а свега 292 године мира. У том периоду је погинуло око 3 600 000 000 становника, тј. више него што данас има људи у свету. У десет европских земаља за последњих десет векова (од 1000. до 1925. године) погинуло је у: XI веку — 8000, XII — 31 000, XIII — 68 000, XIV — 167 000, XV — 351 000, XVI — 888 000, XVII — 3 711 000, XVIII — 4 506 000, XIX — 3 626 000, XX — 24 035 000 (не рачунајући ту губитке из II светског рата).¹⁵

Подаци о губицима у I и II светском рату показују тенденцију још већег пораста. Тако, на пример, у I светском рату било је 9 000 000 мртвих или 12% од укупног броја мобилисаног људства, односно 0,5% од укупног становништва зарађених држава, или 0,4% од светског становништва. У II светском рату је погинуло преко 37 000 000. У појединим земљама је тај проценат нарочито висок, као, на пример: Пољска је изгубила у задњем рату 20% од свог становништва, Југославија 11% (у рату је изгубио живот сваки девети Југословен), СССР 12%, Грчка 6,8%, Мађарска 4,14%, Румунија 4%, Холандија 2,12%, Чехословачка 2,8%, Француска 1,43%, Велика Британија 0,84%, Италија 0,4%, САД 0,23% (подаци узети из британске и совјетске енциклопедије).

Негативан утицај на развој цивилизације имају и издаци за наоружање и одржавање мирнодопских армија које се припремају за рат. Маркс је за њих једном приликом рекао да им је економски ефекат исти као кад би нација бацила у воду добар део свог националног капитала. Издаци у I светском рату износили су око 200 милијарди долара, а у II — 4000 милијарди долара (односно 20 пута више него у I светском рату). Према последњим подацима, ове године је за наоружање у свету предвиђено око 200 милијарди долара, односно да се дневно троши 40 милиона долара. Велике силе САД и СССР дају 12 до 14% националног дохотка за војне потребе, односно САД 240, а СССР око 200 долара годишње по становнику. Колика су то средства може се видети по чињеници да све неразвијене земље, а то је 2/3 становништва у свету, могу у најбољем случају да имају друштвени бруто производ само од 150 милијарди долара. Кад су почеле да се производе нуклеарне бомбе, једна је коштала преко милијарду долара, за што се могло набавити око милион мањих

¹⁵ В. Ц. Урбанис: Ратови и становништво Европе.

аутомобила. Један носач авиона на атомски погон кошта око 485 милиона долара, за што би се могло изградити 8000 солитера од по 10 спратова, у којим би могло становати 320 000 становника. Рачуна се да данас на сваког човека отпада по 20 авионских бомби од 500 кг експлозива, док истовремено просечна годишња потрошња шећера по глави становника, у свету, износи 18 кг.

Огромни су издаци и за издржавање великих мирнодопских армија. Према прорачунима, данас се у свету налази под оружјем око 26 милиона војника, а за производњу наоружања ангажовано је око 80 милиона радника. Одржавање само једне савремене пешадијске дивизије кошта годишње 300 милиона долара, један тенк 200 000 долара, бомбардер Б-52 око 8 милиона долара, док један километар асфалтног пута кошта 50 до 100 000 долара.

Ратне припреме врше и знатан негативан утицај на привреду, а нарочито индустрију. То се испољава у усмеравању ка аутархији. Рат захтева развитак сопствене војне индустрије, а ова опет подстиче форсирање оних привредних грана које њој одговарају (тешка и хемијска индустрија). Инвеститори усклађују изградњу објеката према ратним потребама. То се односи како на намену и капацитет, тако и на ужу и ширу локацију појединих привредних објеката. Опште потребе захтевају да се нови објекти изграђују тамо где су сировински извори, где су комуникације, затим да се граде већи и повезани гиганти. Међутим, потребе рата захтевају супротно: децентрализовану градњу, повлачење објеката у дубину државне територије и сл. Поред тога, велики број највећих научника ради данас за потребе рата. Све то апсорбује огромне интелектуалне и материјалне снаге и спречава заједницу да се брже развија.

Позитиван утицај рата на развитак цивилизације. Поставља се питање да ли рат уопште врши неки позитиван утицај на цивилизацију. Мислим да овом проблему треба прићи објективно. У савременим условима рат би значао уништење цивилизације и као такав не би могао да има никакав позитиван утицај. И ранији ратови имали су више рушилачку него позитивну улогу. Међутим, не може се потпуно негирати да нису имали и извесног позитивног утицаја на развој цивилизације. О томе Лењин каже: „У историји је често бивало ратова који су упркос свих тешкоћа, зверстава, мука и невоља, неизбежно везаних за сваки рат, ипак били прогресивни, тј. доносили корист човечанству помажући да се униште особито штетне и реакционарне установе“.¹⁶

Пре свега, ради се о праведним ратовима, а нарочито оним у којима су прогресивне снаге у једној земљи ломиле окове старог што је спречавало даљи развитак производних снага. Самим тим они су давали допринос развоју цивилизације и тако доводили до револуционарних промена у једној земљи.

Но, и сваки други рат је раније, поред масовног разарања и уништавања, у извесном смислу утицао позитивно и на развитак производних снага. Тај утицај испољавао се у томе што су потребе

¹⁶ Лењин: *III интернационала*, књ. I, стр. 97, Рад 1951. године.

рата огромне, захтевају максимално напрезање свих капацитета и људских снага, а све се то одражавало како у интензивној и повећаној производњи тако и бржем техничком развоју. Зато није случајно што се баш за време ратова појављивао низ великих открића у разним областима. Тако, на пример, у ратовима су први пут испробане: железнице за већи превоз људства, електрични телеграф, пароброди итд. У II светском рату откривени су радар, телевизија, авиони на млазни погон, фисије и фузије уранског језгра, теледириговане ракете, и коначно, атомска енергија је први пут употребљена за атомску бомбу. Исто тако се сматра да су освајање космоса и летови у васиону, пре свега, инспирисани војним потребама. Такође многи истичу да је у рату знатно бржа примена патената него у миру, јер би многи од њих у миру чекали деценијама, а у рату се релативно брзо реализују.

Све су то чињенице које говоре да рат убрзава развој производних снага. Али, с друге стране, не треба заборавити да он ствара и средства за њихово уништавање, и уништава их. Због тога је неопходно проучити једну и другу страну рата и онда дати оцену у чему сваки рат помаже развоју производних снага. Кроз ратове је долазило и до контакта између разних народа, те су један на другога вршили различите утицаје. На тај начин долазило је и до преношења елемената једне цивилизације на другу (Европа — Исток, Европа — Америка и сл.).

Из свих ових елемената се види да су ратови у ранијој историји, поред битне рушилачке, негативне улоге, имали и извесног позитивног утицаја на цивилизацију. У савременим условима рат не би могао да има никакав позитиван утицај на цивилизацију јер би уништио огромне људске тековине и довео у питање опстанак човека. Овде треба напоменути да су се, поред осталих, и под видом марксизма, појавиле и такве теорије по којима би савремени рат био допринос цивилизацији јер би помогао револуцију. Та су гледишта постојала и раније. Стаљин их је само продубио и у пракси примењивао кад му је било zgodно да нешто искористи. Наравно, да су овакве теорије неодрживе и дубоко реакционарне.

Утицај цивилизације на развој рата и ратне војне вештине. Не само да рат има утицаја на развој цивилизације, већ и цивилизација има битног утицаја на развој армија и на рат. То се најбоље може видети кроз развој армија и ратне вештине. Војна организација, тактика и стратегија непосредно су повезане са развојем производних снага. Енгелс о томе каже: „Наоружање, састав, организација, тактика и стратегија зависе прије свега од постојећег ступња производње и од комуникација“.¹⁷ Због мале продуктивности рада робова, занатске производње, уске економске базе, у ропству су постојале и релативно мале армије, хладно оружје (лук, стрела) и фаланга као најбољи борбени поредак који је одговарао таквом наоружању. Због ниске производне технике, територијалне расцепканости, у феудализму није постојала озбиљна могућност за форми-

¹⁷ Енгелс: *Anti-Diiring*, стр. 172, *Нанпујед*, Заргеб.

рање већих војних формација, нити за другу ратну технику — него што су били сабља, штит, лук, стрела, ватрено оружје, а ни тактику — линијски поредак.

Са капитализмом се јављају централизоване државе (апсолутне монархије) и веће армије које су прво најамничке, а доцније са општевојном обавезом. Капиталистичка индустрија омогућује брзу изградњу потребне ратне технике, модерног ватреног оружја, које је однело прву победу још 1525. године код Павије. У вези са тим мења се и организација војске: јављају се нови видови, родови и службе. Индустрија омогућује изградњу ваздухопловства — тако да се сада добија и трећа димензија у организацији оружаних снага и вођењу рата. Разуме се да све то има свог одраза на стратегију и тактику. Јавља се стратегија уништења — уместо стратегије изнуравања, стрељачки stroj као борбени поредак — уместо линијске тактике. Рат постаје свеобухватнији, динамичнији, захтева максимално напрезање не само фронта већ и целе нације. Наполеон је први применио ту нову стратегију и тактику засновану на народној војсци и стрељачкој тактици. Појавом атомског наоружања долази до револуције у стратегији и тактици. Све то недвосмислено потврђује постојање узајамног дијалектичког односа, повезаности и дејства, како рата на цивилизацију, тако и цивилизације на рат.

РАТ И ЦИВИЛИЗАЦИЈА У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

Цивилизација је данас достигла такав степен зрелости да је створила основне услове за елиминисање рата као средства решавања супротности. Укидање ратова поставља се данас као неопходност даљег друштвено-економског развика, јер би он на данашњем степену развика производних снага донео више економске штете него користи свима, па и онима који би га отпочели.

„У свијести људи данас постаје све јасније да су у заблуди они који мисле да могу извојевати неке одлучујуће победе силом оружја и тренутним техничким преимућствима. Код данашњих средстава за масовно уништавање може бити само побеђених, а то значи да би ужасе једног општег рата осјетило читаво човечанство. Управо ови фактори доприносе да све више расте сазнање да нови светски рат није неизбежан и да се он може осујетити ангажовањем и даљим јачањем свих прогресивних и антиимперијалистичких снага у свету“.¹⁸

Рат би нам данас донео само уништење и несрећу, а мир отвара дивне перспективе срећнијег живота. Јер ми живимо у времену када „савремена дела љуског ума и руку превазилазе и најсмелије визије сањара; човек осваја васиону; он практично постаје господар неслучених енергија, довољних да цело човечанство ослободи свих понижења, оскудица и немаштине, свих досадашњих материјално-техничких ограничења“.¹⁹ Да би све то служило човеку и његовој срећи потребан је мир, потребно је спречити избијање новог рата. За то

¹⁸ Тито: *Разматрања о савременом рату*, Народна армија, 1959.

¹⁹ *Програм СКЈ*, стр. 422, *Култура*, 1958.

данас постоји довољно снага и услова. Против рата делују данас, пре свега, социјалистичке снаге низа земаља које изграђују социјализам и које не делују само као политички фактор већ и као значајна економска чињеница у данашњем свету, као и низ прогресивних елемената у капиталистичким земљама.

Све више јача друштвена улога радничке класе која је против рата. Она за себе везује све више прогресивних људи у свету. Зато је од пресудног значаја њена правилна оријентација и борба против свих грешака које воде разједињавању.

Значајну позитивну снагу у борби противу рата представљају и новоослобођене земље од колонијализма. Оне су све заинтересоване за мир, јер једино у миру могу да изграђују себи бољи живот. Број ових земаља стално нараста. Крајем XVIII века било је свега 10 самосталних држава, почетком I светског рата 48, пред II светски рат 71, а данас их има 110. Или, почетком II светског рата било је у колонијалном и зависном положају 803 000 000 људи, а данас их има још свега око 40 000 000.

Развој производних снага и економска повезаност света такође је фактор који делује против рата. Развитак производних снага достигао је такав степен да ствара могућност за укидање експлоатације и услове за бржи економски развитак свих народа. Поред машинске, технолошке и електронске револуције, данас се налазимо у фази атомске ере. Сада треба применити све достигнуте научне тековине, а то се једино може постићи у миру. Савремени свет је данас толико ланчано повезан да је тешко претпоставити да локални рат не би довео до ланчане реакције — до светског рата.

И појава атомског наоружања, као и остали напредак у науци и техници, представљају такође значајну препреку рату. Употреба АБХ наоружања у евентуалном рату довела би до огромних раз-

рања и неслућених жртава које би човечанство претрпело. Каква би пустошења настала, може се видети на основу последица атомских бомби бачених на Хирошиму и Нагасаки. У Хирошими је од 255 000 становника убијено и повређено 140 000, а у Нагасакију од 195 000 — 76 000 становника. То су последице дејства ондашњих 20 КТ бомби. Данас су већ испробане 50 МТ хидрогенске бомбе чија је снага 2500 пута већа, а најављују и 100 МТ бомбу. Израђена су и разна нова хемијска и биолошка убојна средства, као и средства за лансирање ракета са којима се може тући сваки кутак земљине површине. Усавршено је и класично наоружање итд. Зато ниједан агресор не може очекивати да би у једном атомском рату стекао више користи него што би имао штете. Сазнање о уништавајућој снази савремене технике постало је снажан аргуменат против рата. У вези са тим друг Тито каже:

„Разорно нуклеарно оружје од кога су његови иницијатори очекивали да ће их учинити господарима људске судбине у целом свету заробило је најпре њих саме. Оно је постало средство које прети да уништи и своје властите творце . . . Замишљено као најмоћније оружје победе, оно се показало једино као оружје разарања и свеопштег пораза, као оружје рата без победника“.²⁰

У таквим условима политика активне, мирољубиве коегзистенције је нужност савремене цивилизације. Она изражава објективне потребе савременог света за привредном, културном, техничком и другом сарадњом, за поштовање независности, суверенитета, равноправности, принципа немешања у унутрашње ствари других земаља и сузбијање хладног рата. Зато коегзистенција не може бити привремена тактика, питање предаха, примирја између блокова — како је сматрају неки догматичари, већ трајна потреба мира и међународне сарадње. Она је, како каже друг Кардељ, „сектор борбе за социјализам“.

Активна коегзистенција оријентише радне масе за борбу на унутрашњем плану, док борбу против империјализма и колонијализма ставља на ширу базу. Она ломи подлогу на којој израста бирократизам и омогућава бржи и безболнији развитак социјалистичких земаља. Политика активне коегзистенције не учвршћује постојеће експлоататорске друштвене системе већ их слаби, јача класну борбу и не доводи до опортунизма. Политика активне коегзистенције има неупоредиво већу подршку светске јавности него политика присталица рата. Ту нарочито значајну улогу играју ванблоковске земље, чија је снага дошла посебно до изражаја на Београдској конференцији септембра 1961. године. Иако се не може територијалисати и „лагерисати“ подршка политици активне коегзистенције, с обзиром да ту политику подржава и велики број људи у блоковским земљама, ипак је чињеница да ванблоковске земље данас обухватају око милијарду становника у свету.

„Главна снага која се успешно супротставља материјалној премањи високо развијених земаља јесте велико хисторијско буђење народа, које је претворило стотине милиона у активне творце хисторије. Она је нераздвојна пропратна појава модерног начина производње и представља одлучујућу противтежу превласти оних који држе у својим рукама та модерна средства производње“.²¹

²⁰ Govor председника Тита у Бандунгу 25. XII 1958. године.

²¹ Исто.

Борба за мир, против рата, води се кроз разне облике. Један од значајних фактора у тој борби данас је и Организација уједињених нација. Она има значајну улогу у развоју цивилизације савременог света. Њена основна мисија јесте у томе да обезбеди што ширу међународну сарадњу свих чланица на принципима узајамног поштовања и помоћи. Да би се то постигло мора се спречити рат и очувати мир. У том смислу ОУН има значајну улогу.

И поред објективне неодрживости рата у савременим условима, напредне снаге света имају у виду да постоје значајне снаге и тенденције ка новом рату. Оне су одраз преживелих капиталистичких и бирократских односа и борба са тим снагама неће бити лака. Због тога није искључена могућност избијања новог рата. Та опасност испољава се, поред осталог, и у постојању низа нерешених питања из II светског рата, сталној трци у наоружању, постојању супротности између развијених и неразвијених земаља и тежњи да се неразвијене земље економски и политички потчине, покушају појединих метропола да силом угуше колонијалне слободилачке покрете, даљем заштравању блоковских супротности и постојању реакционарних и догматских гледања на проблеме рата и мира. Утицај свих тих фактора биће све слабији уколико снаге мира буду активније и јаче. Али док постоји та опасност, постојаће и потреба да се више и припремамо за одбрану цивилизације у случају евентуалне агресије. У вези са тим друг Тито каже:

„Упркос томе што ми данас водимо упорну борбу да сачувамо мир, да се спречи употреба атомског наоружања, да дође до разоружања и да се та најстрашнија савремена научно-војнотехничка средства не искоришћавају за уништавање, већ да се користе за бољи живот људи на земљи, ипак мислим да морамо бити спремни и да се морамо спремати за одбрану и у случају да непријатељ употреби такве врсте наоружања“.²²

Потребно је нагласити да су штетне и неоправдане теорије које тврде да су само велике земље способне да се одрже у будућем рату, а да мале ту немају никаквих изгледа те им је зато једини пут да уђу у лагере. Постоје реалне могућности за одбрану и малих ванблоковских земаља. Пре свега треба одмах истаћи да никаква хидрогенска, нити кобалт бомба не може да уништи љубав и жељу народа за слободом и независношћу. Историја је безброј пута потврдила да је непобедив народ који је спреман да се бори за одбрану своје земље. Та спремност за борбу проистиче, пре свега, из праведности циља рата. Ово је веома значајна предност коју могу имати само народи који бране своју слободу. И зато јачање морално-политичког јединства народа, развијање поверења у сопствене могућности и вере у победу представља значајну компоненту у припреми народа за одбрану земље. У вези са овим друг Тито истиче:

„Јер ако буде дошло до атомског рата, једини спас ће у таквом рату бити да народ не губи вјеру у своје способности, већ да буде јединствен и монолитан, а да сваки војник буде способан, да се сам снађе на сваком мјесту. Такав евентуални рат не би био фронталан, већ би захватио читаву земљу, али сама атомска бомба не може уништити ни једну читаву земљу. Ако би данас-сутра дошло до атомског рата атомске бомбе би падале на велике градове и индустријске центре, а наша одбрана биле би наше шуме, наша брда и пространства“.²³

²² Тито: *Војна дјела*, књ. II, стр. 182, *Војно дело*, 1962. године.

²³ Из говора новопроизведеним официрима Војне академије ЈНА, 1. X 1958.

Онај који води одбрамбени рат има могућности да ангажује читаву нацију за одбрану, док агресор нема могућности да под своју контролу подвргне сву живу силу и територију браниоца. Ово је условљено пре свега претпоставком да би то био светски рат и да би агресор своје снаге морао слати и на друга ратишта, којих ће бити више, тако да их неће моћи све покрити војском. С друге стране, територија коју би агресор привремено окупирао не би била покорена, већ би се тамо водио партизански рат. У том случају непријатељ би морао да цепа своје снаге на разна ратишта и места где се воде борбе, што значи да би имао неповољнији однос снага. Уосталом то најбоље показује пример нашег ослободилачког рата, где је на почетку било 600 000 непријатељских војника на 256 000 км² територије, што износи 2 војника на 1 км². Иако смо на почетку рата, чисто војнички, били слабији, потенцијално смо били јачи, јер је на 600 000 непријатељских војника долазило 7 500 000 Југословена који су могли да се боре на разне начине.

Као што би био ограничен у живој сили, агресор би био ограничен и у ратном потенцијалу. Своју ратну технику (па и атомске бомбе) морао би да дели на разна ратишта. Главни део би упутио на главног противника, што би пружало повољне могућности за одбрану осталим, мањим учесницима рата.

Снага одбране земаља које би водиле праведан рат, била би и у подршци коју би им пружало светско јавно мњење и бројни савезници, тј. све оне друштвене снаге и земље које ће се на овај или онај начин борити против агресора.

Ово су само неке од предности које би имао онај који би водио праведан рат. Али и то је довољно да покаже да су нетачне све оне теорије које говоре о немогућности одбране ванблоковских земаља у евентуалном рату.

Међутим, те објективне могућности могу да се претворе у стварност и да постану снажна основа за одбрану земље само ако се правилно и на време уче и користе. О њих се мора полазити у изградњи стратегије и тактике и припреме народа за одбрану земље. И овде је наш народноослободилачки рат велика поука. Он је показао да је могућна успешна борба против далеко надмоћнијег непријатеља, иако је народ голорук. Захваљујући јединству народа и примени одговарајућег начина борбе, могли смо постићи победу. Постојале су објективне могућности за борбу и у многим другим европским земљама, али је тамо затајило субјективни фактор који је чекао да слобода дође споља, а није имао поверење у снаге сопственог народа.

Искуство из нашег рата примењено на савремене услове постало је веома значајна компонента у целокупној концепцији наше народне одбране. Разуме се да то не искључује већ обавезује на овладавање савременом ратном техником, као и стваралачко коришћење ратних искустава. То захтева да концепцију одбране познаје не само армија већ и читав народ.

У вези са снагом одбране наше земље друг Иван Гошњак каже:

„Изградња социјализма у нашој земљи и доследна мирољубива политика нашег државног руководства, са другом Титом на челу, осигурани су неопходну основу општенародне одбране. Јединство и морална чврстина народа и наше Армије јесу бедем који није кадар да савлада ниједан агресор, без обзира на бројну величину и обученост његове живе силе“.²⁴

* * *

Рат је настао и развијао се као друштвена појава. Његова деструктивна својства много су коштала човечанство. Данас су створени услови који га одбацују, негирају му било какво позитивно својство и зато и постоје објективни услови да се он спречи. Постоје и снаге које су способне да успешно воде борбу противу снага рата и спрече да до њега дође. Међутим, постоје и супротне тенденције, снаге и могућности. Погрешно је сматрати да ће цивилизација деловати „чаробно“ на рат, да ће га се протагонисти добровољно одрећи, као што је погрешно и сматрати да је рат неизбежан или нужан носилац развоја цивилизације. У ствари, неопходна је стална и активна борба, свих прогресивних снага, за мир и равноправну међународну сарадњу. То је једини начин да се спречи рат и обезбеди даљи развој цивилизације у савременим условима.

²⁴ Генерал Гошњак: *Војно дело* бр. 4—5/62, стр. 48.

